

Причинки до психології смерті.

Дра С. С. Енштайна.

„Смерть, се є остаточне спиненє обміни матерії і всіх инь-ших житєвих функцій в осібнику“, — так виглядає дефініція строгої, докладної природничої науки. Та тільки клопіт, що маємо тут тільки переставку, а не виясненє загадки, бо-ж понятє „инь-ших житєвих функцій“ безмірно широке, і ми спокійно можемо твердити, що для фізіолоґа загадка починаєть ся як раз там, де кінчить ся для психолоґа. Число питань, які насувають ся при дослідї над психолоґією смерті, є легіон. Чому ми боїмо ся смерті і чому з другого боку не почуваємо страху перед смертю раз у раз? Чому ми волимо житє повне болю понад спокійну, гарну смерть? Які процеси відбувають ся в наших думках в хвилї смертної кризи і які бувають відносини між тілом і духом у тій рішучій хвилині? Висловити всі ті питання певно далеко лекше, ніж дати на них відповідь, бо-ж тільки в дуже рідких випадках особи, що стоять саме при входї в царство смерті, посїдають ще на стілько ясности думок, абнеґації і в кінці відваги, щоб обсервувати себе самих і передавати свої спостереження иньшим людям. Так от коли ми не хочемо пускати ся на неплідні шляхи спекуляційної філософії, то не лишаєть ся нам тут — як і всюди инде — ніщо иньше, як тільки вдати ся до індукції, добувати висновки з обсерваций і проб та здобутків докладної науки і розглянути ся, чи не вдасть ся нам тоді піднести хоч кінчик тої темної за-слони, що відгороджує житє від смерті.

Спекуляційна філософія першої половини нашого віку впоралася з сею справою дуже легенько. Задекретовано по просту, що ніякого страху перед смертю нема і не має бути. Доки живемо, значить — ми не мерці, а раз ми будемо мерцями, то не будемо знати нічого; ergo — страх перед смертю не має ніякої реальної основи, є нісенітницею. Сей філософічний указ виглядає на перший погляд так принадно, так розумно, що з його точки сама ідея психології смерті мусить видаватися абсурдом. На щастя — або може на жаль — факти, що існують в сфері нашого почування, не дають усунути себе ніякими розпорядженнями, як які небудь таблиці з написами. І коли ми з обмеженими засобами нашого знання хочемо загалом підійти до такої загадки, як психологія смерті, то мусимо поперед усього дати собі постанову — не заперечувати ніяких фактів, а тільки що найбільше, для заспокоєння нашої жадоби причиновості, дати тим фактам достаточне вияснене, не суперечне зі здобутками докладної науки.

Смерть сама собою без сумніву є наслідком вічного і вічно молодого життя природи. Її життя проявляє себе в творенні і тільки через ненастанний процес творення і розвитку вона остається вічно молодю. Слова старого Геракліта „πάντα ῥεῖ“ (усе пливе), такі неясні не лише для його сучасних, але ще й тисячі літ потім, що здобули їх автори назву „σκοτεινός“ (темний), — показують, як глибоко сей могутній дух вийшов у зрозуміння процесів природи. В цілій природі нема нічого такого, що „є“, а все в ній тільки „починає ся“, повстає, вся вона — вічна, цвітуча молодість. Сея молодість, що власне є найглибша суть творчої природи, є також основою смерті: старе уступає новому, щезає на якийсь час, щоб під чародійською рукою природи знов повстати в цвіті молодості. І для того те, що ми називаємо смертю, властиво не є нічим иньшим, як тільки иншою формою життя, метаморфозою, що зі старого творить молоде, з пережитого сьвіже, з гнилі цвіт. Сей погляд — я назвав би його з грецька панзоїстикою — певно не може перед нами, людьми, у котрих зложився сьвітогляд з власною індивідуальністю як центром усього — заслонити того факту, що обік повставання є також умирання, котре не мине нікого з нас.

І власне знаючи те, що великий косар не минає нікого, що в своїй невмолімій безпощадності він найкраще уособлює закон природної неохибності, — власне для того ми боїмось його. Але не лише для того. Все наше думання, всі наші почуття, кождий

наш віддих, кожний рух зв'язаний так тісно з почуттям нашого „я“, що ми або зовсім не можемо уявити собі страти того „я“, або уявляємо її собі як щось безмірно страшне. Нема на світі нормального чоловіка, котрий би при думці про можливу смерть не почував себе бодай якось ніяково; при довшім заглибленню в сю думку може те почуття дійти аж до переляку. А коли се так, коли думка про страту нашого „я“ завсїгди є для нас прикрою, коли далі ми знаємо, що ніяким способом не минути нам смерті, коли в кінці поміркуємо, що смерть може заскочити нас несподівано, кожної хвилі, то можна-б бачити велику нелюгідність у тім, що все наше діланє і думанє не є під ненастанною владою ідеї смерті. Бо фактично той перестрах, який обгортає нас при думці про смерть, зрівноважуєть ся тою обставиною, що ми тільки в виємкових нагодах займаємо ся тою думкою.

Дивна річ: причина сьому лежить у тих самих явищах, що викликають страх перед смертю. Ми боїмо ся смерті, бо вона являєть ся нам чимсь темним, невідомим, — і не думаємо про неї, бо в скарбниці нашої уяви не знаходимо нічого такого, що пригадувало-б нам смерть; вона все є для нас абстрактним поняттям, при котрім абсолютно нічого не можемо уявити собі і котре через те тільки десь колись і то в неясних обрисах доходить до нашої свідомости.

Ще одну, наскрізь психологічну причину можна вказати, задля якої нормальний, здоровий чоловік тільки зовсім виємково думає про смерть. З досвіду знаємо, що тільки дуже маленька часть людей умирає природною смертю, тобто від старечого вичерпаня. В величезній більшині випадків підкошують людей різнородні шкідники природні і культурні, заразливі або иньші хвороби. От тим то ми привикли завсїгди зв'язувати ідею смерті з фізичними болями, що звичайно попереджають закінченє життя; вислови: „смертельно хорий“, „безнадійно хорий“, загально вживані в звичайній бесїді, свідчать про вірність сего твердження. З другого боку нові досліди над фізіологією і анатомією мізку показали, як далеко більше рачії має стара приказка: „mens sana in corpore sano“, ніж навіть могло снитися тим, що видумали її. Липському анатомови мізку і псіхіатрови дрови Павлови Флехсінгу пощастило ся зовсім науковим методом відкрити факти, що значно наближують нас до можности — вглянути в замотану машинерію мізкових функцій, у взаємини між тілом і душею. Не підлягає

ніякому сумнівови, що розгалужене, яке ми внутрішньою обсервацією можемо добачити в духових функціях, має тісний, причиновий зв'язок з зовсім не трансцендентальними, для анатомічного розуміння наскрізь доступними відносинами в будові мізку, з котрого вони реконструують душевні процеси і переводять їх на зверх.

Прикладаючи се до нашої теми ми в першому ряді повинні звернути увагу на ту частину мізку, яку Флехсінґ називає „сферою відчущання тіл“ у корі великого мізку. Ця „сфера відчущання тіл“ є центральним місцем для всіх почущань організму: спрага і голод, приємність і обриджене тут доходять до нашої свідомости. Але також процеси в механізмі віддиховім, у обігу крові і в приладі до травлення доходять до нашої свідомости через посередництво „сфери відчущання тіл“. Ті досліди додали дуже багато правдоподібности думці, що сфера відчущання тіл має велику участь також у доходженню до нашої свідомости тих фізичних процесів, що є нерозлучними товаришами наших афектів, як ось мускульної іннервації і т. и. Значить, ми можемо ту часть мізку вважати по просту центральним органом психічного рефлексу афектових процесів у нашій тілі. Іншими словами: сфера відчущання тіл, се барометр нашого психічного здоров'я, на скільки воно залежить від тілесного або йде рівнобіжно з ним. Значить, коли обіг крові і віддихане у нас в нормальнім порядку, коли наші мускули не відчущають надмірно сильних вражіннь, тоб то коли ми здорові, то сфера відчущання тіл передає нам почуте загальної сили і вдоволення, котре ми звикли називати добрим настроєм. Те почуте у деяких людей може проявляти ся так сильно, що навіть психічні зневаги не можуть притлумити його. А таке почуте загальної сили і вдоволення витискає з нашої уяви всі образи і зподини фізичних або духових терпіннь. Відси то походить, що люди сангвінічного темпераменту тільки дуже рідко думають про смерть, а і в тих зовсім спорадичних випадках уявляють собі її дуже неясно, як щось невиразне і дуже-дуже далеке.

Зовсім инакше дієть ся з людьми, котрим їх „сфера відчущання тіл“ передає такі почуття їх організму, які в цілости можуть викликати в їх свідомости чуте загального ослаблення і невдоволення. Лишаючи на боці те, що такі люди є далеко вразливіші на всякий чисто психічний афект, то надто ще кожде неприємне почуте вяжеть ся у них з ідеєю фізичного терпіння. А як я вже завважив вище, фізичні терпіння так тісно звязані з дум-

кою про смерть, що дуже часто обоє виступають рівночасно. От тим то люди меланхолійного успособлення, слабовиті, пессімісти займають ся далеко більше і далеко частійше думкою про смерть, ніж люди здорові, сильні, оптимісти.

А все таки воно дуже дивно, що власне ті умови, які показували ся конче потрібними для досліду психології смерті, з самою сутею смерті не мають нічого спільного. Само вмиранє є звичайно зовсім свободне від болю. Хорий, котрого важкі муки ще збільшували страх перед смертю, при самім наближеню смерті чує наглед поліпшенє, має враженє безконечної полекші. Перед самим сконанєм починають многі хорі говорити про чудо, що приносить їм ратунок, укладають пляни на будуще як раз в моменті, коли крила смерті вже простерті над ними. Що такому пацієнтові являєть ся уступленєм слабости, те для лікаря є неохибним сімпитомом зовсім близької або вже розпочатої розвязки. І се явище евтаназії (лагідної смерті) справленої самою природою дуже легко вияснити чисто фізичними процесами. Розклад зьвірячого організму підчас хвороби не dokonує ся відразу, але поступає звільна, хоч може инколи завершити ся в коротшім, а инколи в довшім часі. Сей розклад починаєть ся частковим пораженєм, що також не захоплює всего тіла нараз, але посуває ся центрінетально, від кінчин до середини; самий остатній улягає йому мозок, так що справедливо можна сказати: дух переживає тіло. Відси ясно само собою, що хорий відчуває те пораженє, розпочате на оконечностях тіла, як зменшенє чутя дотику, а тим самим також як злагодженє болю. Колиж пораженє дійде вже так далеко, що захопить зір і слух, тоді вже свідомість у хорого так запаморочена, що він може вмирати спокійно і без болю. Але також смерть наслідком наглих пригод рідко коли буває страшна і болюча. Наглед стрясенє нервово оголошує весь наш організм так сильно, що для думок про смерть, таких страшних у нашім звичайнім житю, не лишаєть ся ніякого місця, ідеї простору і часу щезають зовсім і чоловік думає нераз про зовсім дрібні або далекі річи. Лівінгстон, звісний дослідник Африки, оповідає, як він раз зовсім несподівано побачив себе нагло око в око з величезним львом. Думка про втеку навіть не мелькнула в його голові; він стояв спокійно, дожидаючи скоку дикого зьвіря; навіть тоді, коли він лежав під його лапами, він ані на хвилю не тратив свідомости. Він бачив, як текла його кров, як лев шарпав його ногу, але не почував пай-

меншого болю, ані страху. Одно тільки дивувало його, що час, якого потребував лев, щоб йому зробити капут, видав ся йому таким безконечно довгим. В кінці — все ще в пазурах льва — його опанувало почуте сонности, і тільки геть пізнійше, коли він по довгім зомліню, що було наслідком упливу крови, прокинувся в шпиталю, він почув у-перве біль від ран.

Подібне оповідає один молодий Англічанин, що звалив ся з Маттергорну і по 48 годинах був віднайдений ратунковою експедицією в напів замороженім стані. „В хвилі, коли я спостеріг, що лечу в низ, мені видалось, що я стратив почуте простору і часу. Ніякого страху, ніякої тривоги я не чув; я бачив себе виразно, як лечу в низ головою і почував се кожного разу, коли стукав ся головою о яку вистобурчену скалу, але болю не чув. При тім в моїй уяві проносили ся ненастанно спомини з моїх хлопчачих і молодечих літ; в тих кількох секундах, що я летів у низ, я прожив цілі роки свого життя. А при тім я ані на хвилю не тратив з очей кам'яних шпилів і обчислював собі, що ось на тім або на онтім можу розбити собі череп. Тільки коли я долетів у низ, я стратив свідомість“.

Лишаючи на боці такі обсервації ми знаємо й такі випадки, коли образи сполучені зо смертю можуть просто давати імпульс до почуття роскоші. Закохана пара, котрій родичі не допускають злучити ся, може зносити ся з собою тільки листовно і постановляє певного означеного дня, кожде окремо, зробити собі смерть. І ось думка про близьке визволенє від життя робить ся жерелом безмежної радості і щастя; навіть еротичні вражіння вяжуть ся з нею; молодий парубок дожидає хвилі скону з не меншою нетерплячкою, ніж би дожидав хвилі, коли буде міг притиснути свою любку до себе. Стрічаємо також свого рода самовбійчу манію, котра навіть у деяких сім'ях переходить з покоління в покоління. Але се вже не належить сюди, до обсягу психології, а радше до обсягу патології.

Та про те, хоч ми й мусимо піддати ся залізній неминучості смерті, лишаєть ся нам та потіха, що в своїх дітях ми жити-мемо не тільки духово, але й материяльно; що хоча й мруть люди, але чоловік живе вічно юний, вічно новий.

З німецького переклав
Іван Франко.

*) Винято з віденського тижневника „Die Wage“, 1898, ч. 44.